

виявлено, що деривація і словосполучення як способи створення "схованих" художественних порівнянь не є характерними для корпусу англоязычних канадських поетических текстів ХІХ - ХХ століть.

Ключові слова: "сховане" художественне порівняння, субстантивний, ад'єктивний дериват, словосполучення.

УДК 81'367.7:81'271.12

Світлана Харченко
(Київ)

НОВІ ЯВИЩА У ФУНКЦІЙНІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТИПІВ РЕЧЕНЬ

У статті розглянуто інновації у функційних реалізаціях модально-комунікативних типів речень – бажальні й перформативні конструкції. Спостережено, що в сучасному українському мовознавстві традиційну концепцію переглянуто і сформовано чотирикомпонентну категорію способу дієслова, яка об'єднує грамемати умовного, наказового, спонукального й бажального способів. На підставі цього виділено ще один окремий, самостійний комунікативний тип речень – оптативних (бажальних), що мають свої засоби експлікації. Бажальність трактують як неадресоване волевиявлення, вербалізоване 1) в конструкціях із суб'єктом-мовцем; 2) в конструкціях, що в них суб'єкт не тільки мовець, а й будь-яка інша особа чи предмет. Встановлено, що в науковій думці відбувається поступове визнання перформативних речень за окремий різновид. Досліджено, що перформативні висловлення є комунікативно ускладненими семантико-синтаксичними структурами; вони подібні і до спонукальних, і до розповідних речень. Поєднання в семантико-синтаксичних рисах перформативних речень окремих ознак розповідних і спонукальних речень дає підстави кваліфікувати їх як проміжний, гібридний тип речень, що їх виокремлюють за критерієм "комунікативна мета".

Ключові слова: категорія способу; комунікативна мета; модально-комунікативний тип речень; перформативне речення; перформативність; оптативне (бажальне) речення; бажальність.

Сучасній лінгвістиці характерно занурення у внутрішню будову мовної системи в поєднанні з вивченням закономірностей функціонування мовних одиниць у певному комунікативно-прагматичному просторі, де в процесі предметно-практичної та теоретично-пізнавальної діяльності взаємодіють мовець і слухач. Взаємодія відбувається не задля самої взаємодії: її характеризують, по-перше, інтенціональність (наявність специфічної мети, самостійної або підпорядкованої іншим завданням, наявність специфічного мотиву); по-друге, результативність – ступінь відповідності досягнутого результату з початковою прагматичною (комунікативною) метою; по-третє, нормативність, зреалізована у факті обов'язкового соціального контролю за її ходом і результативністю. У межах об'єктивних модальних значень, орієнтуючись на категорію комунікативної мети висловлення (або категорію комунікативного призначення), послідовно виділяють три модально-комунікативні типи речення: розповідні, питальні та спонукальні, – що досі відображають традиційні шкільні та вишівські граматики.

Мовознавці ж, досліджуючи спосіб як дієслівну категорію, звернули увагу на дієслівні форми, що виражають бажальне (Ф. Буслаєв, Д. Овсянико-Куликовський, О. Потебня, О. Шахматов та інші) та автореферентне значення (Е. Кошмідер, Дж. Остін та інші). Науковці (наприклад, Ш. Баллі, О. Бондарко, І. Вихованець, Н. Шведова, В. Шинкарук)

твердили, що модальні значення можуть бути виражені не тільки морфологічними, але й синтаксичними засобами.

Мета розвідки – розглянути інновації у функційних реалізаціях модально-комунікативних типів речень – бажальні й перформативні конструкції, а також виявити їх особливості.

Беззаперечно, морфологічна категорія способу дієслова є одним із важливих, домінантних засобів вираження модального значення. У сучасному українському мовознавстві традиційну концепцію переглянуто і сформовано чотирикомпонентну категорію способу дієслова, яка "об'єднує грамеми умовного способу, що передає значення гіпотетичної дії чи гіпотетичного процесу і стану, та грамеми наказового, спонукального й бажального способу, які виражають значення бажаної дії чи бажаного процесу і стану з різним ступенем апелятивності" [3, с. 257]. Це дало підстави до виділення ще одного окремого, самостійного комунікативного типу речень – оптативних (бажальних) (І. Вихованець, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, С. Караман, М. Кобилянська, С. Скомаровська, І. Слинько, Л. Умрихіна, К. Шульжук). У науковій літературі терміни "бажальне речення", "оптативне речення" вживають як абсолютні синоніми. Уважаємо, що перевагу варто надати термінові, створеному на власномовній основі, оскільки він корелює із термінологічним апаратом на позначення грамеми категорії способу української літературної мови.

У лінгвістиці, за спостереженнями С. Скомаровської, відомі два основні підходи до витлумачення бажальних речень. Проте здебільшого бажальність трактують як неадресоване волевиявлення (адресоване – спонукування), вербалізовану 1) в конструкціях із суб'єктом-мовцем; 2) в конструкціях, що в них суб'єкт не тільки мовець, а й будь-яка інша особа чи предмет [8, с. 6]: *Вийти б зранку на вулицю і простежити, в який бік летять бджоли* (І. Багрянний); *О, якби мені хоч промінчик його тепла, що так щедро й так марно летіть з його душі на тебе!* (О. Гончар); *Коли б можна було вернути минуле!* (М. Кропивницький).

Складність розмежування бажальних і спонукальних речень і виокремлення бажальних речень у в самостійний комунікативний тип речень полягала в тому, що вони одночасно і відмінні, і подібні за низкою ознак. Ці речення репрезентують ірреальні різновиди інваріантного модального значення. Подібний і зв'язок між предикативною ознакою та її носієм: мовець суб'єктивно усвідомлюється як уявний. Бажальність і спонукальність об'єднуються на основі наявності в їхній семантиці значення волевиявлення. Обидві модальності не пов'язані з часовою конкретизацією. Спонукальні речення виражають вимогу, прохання, які передбачають їх виконання (не обов'язково конкретного виконавця), а речення зі значенням бажання мають емоційно-вольове спрямування що-небудь виконати, однак ступінь ймовірності реалізації бажаної дії відносно низький, а окремих різновидах бажальних речень дорівнює нулю. Спонукальність і бажальність розмежовують як адресоване / неадресоване волевиявлення, а речення диференціюють, ураховуючи наявність каузативу в семантичній структурі волевиявлення [8, с. 6].

Беручи за основу семантичний критерій і враховуючи наявні досягнення мовознавчої думки, Л. Умрихіна створює дворівневу класифікацію бажальних речень: ірреально-потенційні (семантичні види: власне бажальність, бажальність із зумовленою винятковістю; бажальність позитивно оціненого) і власне ірреальні (бажальність-жалкування, бажальність-докір як стимул) [11, с. 9].

Бажальне значення переважно актуалізують у таких структурних схемах:

а) на рівні двоскладного речення – дієслівні N_1-V_f , субстантивні N_1-N_1 , ад'єктивні N_1-Adj_1 , партиципні N_1-Part , двоскладні речення з некоординованими головними членами $N_1-N_2...(Adv)$;

б) на рівні односкладного речення – власне безособові V_{fs3n} , $N_{2(neg)} V_{fs3n}$, $Praed$, безособово-інфінітивні $V_{fs3n} Inf$, $Praed (mod) Inf$; квантитативно-генітивні $Adv_{quant} N_2$, заперечні генітивні *Немає* N_2 , неозначено-особові V_{fp13} , номінативні N_1 , інфінітивні Inf [Умрихіна 2007, с. 16];

в) на рівні складного речення – "складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною, що виступає описовим заміником відсутнього в головній частині актанта, а виразником бажальної модальності слугує інфінітив з часткою *би(б)* у ролі опорного компонента, який має переважно значення питання, повідомлення, сприймання, незнання"; узагальнена структурна схема [V_{opt}], (*хто / що / який / чий / котрий / як / де / куди / звідки / коли / скільки / наскільки ...*) [Скомаровська 2010, с. 12].

Активним та облігаторним, функційно навантаженим реалізатором бажального значення в структурі речення є частка *би(б)* та її аналоги: бажальне значення граматичні форми української літературної мови експлікують тільки аналітично.

Окрім бажальних речень, предметом низки наукових рефлексій останніх кількох десятиків років став тип висловлювань, що формально репрезентований розповідними реченнями з дієслівним предикатом у формі 1-ої особи однини (V_{fs1}), проте не виконує власне інформативну функцію, натомість містить експліцитні показники ілюктивної сили. Наприклад: – *Ой, перепрошую, – схопившись, накриває ногу, що несподівано випорснула з-під легкого шовкового халатика і відкрилася хлопцям у всій своїй звабливій, стрункій наготі* (С. Майданська); – *Про мене, як знаєш, а я тобі раджу і дозволяю їсти скромне, бо ти, діду, охляв і захляв* (І. Нечуй-Левицький); – *Я велю, – голос отамана зазвучав крицево, – тримати шаблі гострими, а порох сухим, велю орати незаймані степи і звелю карати кожного, хто посміє порушити наші порядки чи противність чинити кошовому* (Р. Іваничук).

Підкреслювала актуальність дослідження перформативних речень Є. Падучева. Вона зазначала: "Проблема перформативних речень – важлива проблема теорії референції, оскільки це тип речень із нестандартним співвідношенням між висловлюванням і дійсністю. Перформативні висловлювання справедливо названі автореферентними. Справді, вони позначають ту саму дію, яка відбувається при здійсненні висловлювання. У цьому сенсі перформативне вживання речення складає аналог автономному вживанню знака, тобто такому, при якому знак позначає сам себе" [7, с. 20].

В українському мовознавстві перфомативи і перфомативні речення досліджували Г. Почепцов, Л. Турик, А. Дедухо.

Уперше звернув увагу на висловлення такого типу, окреслив їх семантику, визначив найхарактерніші риси (зокрема, збіг слова і дії), які згодом подальші мовознавчі дослідження підтвердили, хоча й розширивши їх перелік, польський лінгвіст Е. Кошмідер, позначаючи це явище терміном "коїденція": "Коїденцію я тлумачу як збіг слова та дії, однак не в значенні звичайної одночасності, а в тому значенні, що слово, яке вимовляється, і є дія. *Я пишу* є повідомленням про акт писання, але не сам акт писання. Між іншим, *Я прошу* – це акт прохання, а не повідомлення про нього. Очевидно, що особа, яка висловлює те чи те прохання, ... зовсім не прагне подати дію прохання у процесі його "протікання". Навпаки, цій особі важливо тільки виконати сам акт прохання, і виконати його тільки однією вимовою слова, так що момент вимови є моментом "настання" прохання, моментом реалізації дії, вираженої дієсловом" [5, с. 163].

Найповніше перфоматив в зарубіжному мовознавстві дослідив Дж. Остін. Він виділив п'ять узагальнених типів перформативів, що мають відмінності у специфіці ілюктивного повідомлення: оцінні висловлювання, або вердиктиви (*verdictives*); спонукальні висловлення (*exercitives*), що виражають волевиявлення; висловлювання-заяви та оголошення наміру або висловлювання-зобов'язання (*comissives*); висловлювання-реакції на поведінку інших людей, формули соціального етикету; висловлювання-тлумачення (характеристики), що розкривають намір мовця [6].

Е. Бенвеніст виділяє перформативні конструкції двох типів. До першого типу він зараховував перформативні висловлювання, що в них дієслово зі значенням заяви або присяги у першій особі теперішнього часу об'єднується з диктумом. Наприклад: *Я наказую мобілізувати населення*, де диктум представлений як "мобілізувати населення", що необхідно для того, щоб текст мав перформативний характер [2, с. 306]. Інший різновид таких висловлювань представлений конструкцією дієслова у формі 1 особи однини теперішнього

часу з прямим додатком: *Я оголошую загальну мобілізацію*. Е. Бенвеніст також зазначає, що "перформативне висловлювання є реальним тільки тоді, коли воно є відповідним актом", підтримуючи тезу Дж. Остіна, що особливість перфоматива – позначення дихотомії "слово=дія".

Особливість перформативів у тому, що у висловлюваннях, з одного боку, мовець називає дію, а з іншого – сигналізує, що названа дія відбувається. Перфомативні висловлення характеризуються набором певних диференційних ознак, зокрема вони 1) повинні відповідати певній загальноприйнятій конвенціональній процедурі; 2) процедура повинна виконуватися всіма учасниками правильно і повністю; 3) вони нічого не констатують; 4) наявність опозиції ефективність / неефективність; 5) особа, яка продукує перфомативне висловлення, повинна справді мати ці думки та почуття; 6) містять форму дієслова в 1-ій особі однини теперішнього часу [6, с. 32–33].

Основними, маркованими лексико-граматичними наповнювачами предикатної позиції в семантико-синтаксичних моделях перфомативних речень в сучасній українській мові є перфомативні дієслова або транспоновані дієслівні значення. На думку Л. Турик, транспонуватися в перфоматив можуть тільки дієслівні форми, що є грамемами:

– першої особи множини (у випадку, коли мовець включає себе в конкретну референтну групу з іншими особами): *Передай, ми просимо, щоб князь Ієремія завітав сюди, — наказав пан Костусь* (К. Басенко);

– умовного способу: *Ми просили б, шановного Пірі Мехмеда-пашу сказати свою думку про великого візира Ібрагіма-пашу* (П. Загребельний);

– наказового або спонукального (*пробач мені, прости мені*), що характерне лише для дієслів семантичної групи "прощення" [Турик 2009, с. 10].

Питання диференційних ознак перфомативних дієслів, критеріїв розмежування перфомативних і неперфомативних дієслів, умов транспонування неперфомативних дієслів у перфомативні на сьогодні є актуальні і не вирішені.

Узагальнивши напрацювання Е. Кошмідера, Е. Бенвеніста, Дж. Остіна та інших, Ю. Апресян на основі семантичних і граматичних ознак виділяє п'ятнадцять груп перформативів: спеціалізовані повідомлення і твердження, зізнання, обіцянки, прохання, пропозиції та поради, попередження і пророкування, вимоги та накази, заборони і дозволи, згоди і заперечення, схвалення, осуди, прощення, мовленнєві ритуали, спеціалізовані акти відчуження, відміни, відмови, називання і призначення [1].

Л. Турик інвентаризувала в українській мові близько 170 перформативів, систематизувала їх, розподілила на дев'ять семантичних груп: 1) спеціалізовані повідомлення та твердження, акти передачі, відчуження, скасування, відмови; 2) зізнання; 3) обіцянки; 4) прохання, пропозиції та поради, попередження й пророкування, вимоги й накази, заборони й дозволи; 5) згоди й заперечення; 6) схвалення та осуд; 7) прощення; 8) мовленнєві ритуали; 9) називання й призначення [10, с. 9–10]. Перфомативне значення можуть виражати і перфомативні фразеологізми: *заклинати Богом (усім святим), бити чолом*. Зауважимо, що до класу перфомативних дієслів зараховують дієслова мовлення та розумової діяльності, а також почуттєвої сфери.

В умовах перфомативного функціонування парадигма цих дієслів обмежується низкою вимог: дієслово повинне бути предикатом розповідного стверджувального речення з експліцитним або імпліцитним суб'єктом-займенником першої особи однини; дієслово повинне вживатися тільки у теперішньому часі; процесуальна ознака перфомативного дієслова повинна бути спрямована на адресата. Наприклад: – ***Не раджу, не раджу я тобі, синочку мій любий, в економію йти...*** *Послухай мене, Іване, послухай матеріної поради!* – *мовила мало не з плачем молодиця, заступаючи синові дорогу до воріт* (Л.Яновська); – *Слухай-но, Прокопе, – гукнув Лаврентій. – Я наказую тобі піти до монастиря. Там тебе вилякують* (В.Шевчук); *Я була в кабінеті сама. Копирсаємось у зведеннях, раптом він каже:*

Людмила Леопольдівно, я запрошую вас у кіно, якийсь черговий американський бойовик (В.Дрозд).

Диференційною ознакою структурної схеми перформативних висловлювань є експлікований предикат у формі 1 особи однини теперішнього часу. Переважно це синтетична форма: *Рекомендую переглянути фільм* (Із розмови); *Прошу тебе, Павле, навчай його справи бойової* (Ю. Мушкетик). Проте дослідники вважають, що аналітичні предикативні конструкції "модальне слово у формі 1 особи однини теперішнього часу + перформативне дієслово в інфінітивній формі" (*хочу застерегти, можу запевнити* та інші), "що вносить у висловлення семантичний компонент необхідності чи бажаності перформативної дії" [10, с. 10]. Проте, вважаємо, що в таких реченнях відбувається семантичне зміщення – перформативне значення нівелюється.

А. Дедухо твердить, що перформативне висловлювання – це трьохрівневе утворення, що містить локуцію (семантичну частину), іллокуцію (прагматичну частину), спрямовану на втілення у висловлюванні комунікативної інтенції та перлокуцію (прагматичну частину), що визначає наслідки впливу на адресата. Крім того, вона виділила наявність певних категоріальних ознак перформативів (експліцитність та імпліцитність; "сильні" і "слабкі" перформативи; повні і неповні перформативи, безперечні і сумнівні перформативи; ментальні і соціальні перформативи) [4, с. 197].

Проте вживання перформативного дієслова в структурі речення ще не надає йому перформативного значення. Слушними є розмірковування Ю. Твердохліба: "Розглядаються труднощі аналізу, які ... зумовлені тим, що до перформативних речень не можна застосувати поняття "істинність" і "хибність" в їх традиційному, прийнятому логікою, розумінні. Слова "це правда" і "це неправда" (істинно / не істинно) обмежені додатковими умовами вживання, за якими виражена заява повинна бути попередньо прийнята чи презентована. Розглядаються речення типу: "Це правда, що на вулиці йде дощ" і "Це неправда, що на вулиці йде дощ". Питання полягає в тому, йде дійсно дощ чи ні. Хоча речення "На вулиці йде дощ" і "Це правда, що на вулиці йде дощ" будуть істинними чи хибними одночасно в усіх випадках, вони вживаються в різних ситуаціях.. Виходячи з традиції формальної семантики, "істинний" перетворилося на термін "істинний в моделі", що й треба мати на увазі, аналізуючи категорію істинності/неістинності в перформативних реченнях. [9, с. 13].

Отже, у сучасному українському мовознавстві традиційну концепцію переглянуто і сформовано чотирикомпонентну категорію способу дієслова, яка об'єднує грамеми умовного способу, наказового, спонукального й бажального способів. На підставі цього виділено ще один окремий, самостійний комунікативний тип речень – оптативних (бажальних), що мають свої засоби експлікації. Також у мовознавстві відбувається поступове визнання перформативних речень за окремий різновид. Поєднання в семантико-синтаксичних рисах перформативних речень окремих ознак розповідних і спонукальних речень дає підстави кваліфікувати їх як проміжний, гібридний тип речень, що їх виокремлюють за критерієм "комунікативна мета".

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и словаре // Интегральное описание языка и системная лексикография // Избранные труды: В 2-х т. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1995. – Т. 2. – С. 208-262.
2. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа // Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [под ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : [академ. граматика укр. мови] / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
4. Дедухо А. Класифікація перформативів у лінгвістиці / Алла Дедухо // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Випуск 17 / Укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 194–198.

5. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза / Э. Кошмидер // Вопросы глагольного вида : сборник – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – С. 105–167.
6. Остин Дж. Л. Слово как действие : [пер. с англ. А. А. Медниковой] / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22–131.
7. Падучева Е. В. Высказывание и его соотношение с действительностью / Е. В. Падучева. – М., 1986. – 246 с.
8. Скомаровська С. В. Вербалізація бажальної модальності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. В. Скомаровська. – К., 2010. – 20 с.
9. Твердохліб Ю. Г. Семантичні параметри функціонування перформативних речень у сучасній українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. Г. Твердохліб. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
10. Турик Л. Перформативні висловлення в українській історичній прозі : автореф... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова/ Л. Турик. – Луцьк, 2004. – 22 с.
11. Умрихіна Л. В. Семантика опатива та засоби його вираження в сучасній українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Умрихіна – Х., 2007. – 20 с.

Svitlana Kharchenko

NEW FEATURES IN FUNCTIONAL REALIZATION OF MODAL AND COMMUNICATIVE TYPES OF SENTENCES

The article deals with innovations in functional realizations of modal and communicative types of sentences – wish (optative) and performative sentences.

It was observed that the traditional concept in modern Ukrainian linguistics was reconsidered and quaternary category of the Verb Mood which combines grammemes of the Subjunctive, Imperative, Hortatory and Optative Moods was defined. It was distinguished another separate, independent communicative type of sentences thereunder – optative (or "desirable") sentences which have their means of explication. Desirability is interpreted as unaddressed will expression (addressed one - as incentive motivation), verbalized 1) in the constructions with a speaker-subject; 2) in structures where the grammatical subject is not only the speaker, but may be also any other person or object. It is determined that performative sentences are being gradually recognized in scientific thought as a separate type, in which their filling components of the predicative position are performative verbs or transposable verb forms (the first person of verb forms in plural, imperative forms of verbs with the seme "apologies"). It is investigated that performative expression are communicatively complicated with semantic and syntactic structures; and they a) like hortatory ones form the reality, but don't describe it as having illocutive force; b) they don't require the performance of a described action like declarative sentences as this action is related only to the speaker: the speaker doesn't strongly encourage himself to the action, and the time of speaking coincides with performing the action.

The combination of semantic and syntactic features of performative sentences of characters of declarative and hortatory sentences gives reasons to classify them as intermediate, hybrid type of sentences that distinguishes them by the criterion of "communicative purpose."

Key words: mood category; communicative purpose; modal-communicative type of sentences; a performative sentence; performativity; optative (wish or desirable) sentences; desirability.

Светлана Харченко

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ МОДАЛЬНО- КОММУНИКАТИВНЫХ ТИПОВ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

В статье рассмотрены инновации в функциональных реализациях модально-коммуникативных типов предложений – опативные и перформативные конструкции. В современном украинском языкознании традиционную концепцию пересмотрено и предложено категорию наклонения, выражающая это значение в формах повелительного, условного, побудительного и опативного (желательного) наклонений. На этом основании

признан еще один коммуникативный тип предложений – оптативных, которые имеют свои средства экспликации. Оптативное значение – неадресованное волеизъявление, вербализующиеся 1) в конструкциях из Я-субъектом; 2) в конструкциях из Мы-субъектом. Установлено, что в языкознании происходит постепенное признание перформативных предложений как самостоятельного типа, а также, что перформативные предложения – коммуникативно осложненные семантико-синтаксические структуры; они имеют общее и с побудительными, и повествовательными предложениями. Это дает основания квалифицировать перформативные предложения как промежуточный, гибридный тип предложений, который выделяют по критерию "коммуникативная цель".

Ключевые слова: категория наклонения; коммуникативная цель; модально-коммуникативный тип предложений; перформативное предложение; перформативность; оптативное предложение.